

НОВОТО ИЗДАНИЕ НА РЕЧНИКА НА НАЙДЕН ГЕРОВ

Речникът на Найден Геров, държан с десетилетия някак си в сянка, ни изправя изведнъж пред много проблеми. Една от най-неизследваните области в нашата народонаука е отношението между народопсихология и език. Българските народоведи са се интересували повече от характеристиката на хората из различните райони на страната, изследвали са народопсихологическата ни същност като морално поведение и индивидуална обособеност. Или пък са дирили в материалните условия отговор на въпроса за душевността ни. Но превъплъщението на всичко това в езика или доосъществяването му с помощта на езика е било извън погледа им. Някои наши езиковеди пък в повечето случаи са вземали езика като «чисто явление», т. е. като смисъл и структура сами за себе си. Тази тенденция на «затворено» езиково изследване е особено настойчива в по-ново време, когато всяка идея за словото като образ, бит, израз на мисъл, на нравствени или други чувства се смята за раздвояване на езиковото изследване, за отклоняване от «основната» задача на учения. А това подсказва колко упорито и настойчиво се е пренебрегвала проблемата за отношението между народна душевна битност и език.

Разбира се, аз говоря за езика-реч, а не само за езика като сбор от думи с граматическо-синтактично определение. Говоря за словото в контекста на завършената смислова цялост, за езика, който наистина е съобщение: изречение с практическа стойност в живота на човека, част или цяло от словесно произведение. Става дума за езика, регулиран като живо общуване, а не само за съставките на отделното слово, за неговото фонетично образуване, за граматичното му определение.

VIII,

Защото езикът съществува освен в този си систематизиран вид още и като език-реч. И тук тъкмо трябва да се установят големите му стойности — като практическа реч-диалог, като словесно или писмовно съобщение, като транслирано на ново поетическо ниво ораторско или художествено изкуство. В това е скрита многостранната му роля в обществото, включително и неговата битност като народопсихологическа характеристика. Авторът на речника, който издаваме, е имал ако не цялостна концепция, то поне чувство, интуиция за особената вътрешна органична зависимост между народ и език. Найден Геров не е създал своя речник от книжни източници и не е имал за цел да се изтъкнат предимно формообразуващите особености и граматическата систематизация. Той е искал, както сам се изразява, да събере, нареди и «извади на свят» живото слово на народа и да го представи чрез речника си в неговия непресекващ реален живот. Оттук и оригинално, и непосредно запазената връзка между слово и народна психология. С езиковото развиване и обогатяване, с неговите многовариантни форми се утвърждава и характерното за народната душевност, за морала и поведението на българина, реализирани в слово. В речта и езика Найден Геров открива и отбелязва начините на народно мислене, посоките и кръга на народните познания за света, особеностите на народното въображение. Чрез формите на метафорите и сравненията, чрез паралелите, възниквали от това, което е правило впечатление като важно и ново в околния свят, са се появявали и реакции, и морални състояния, характеризирали народа. Имам пред вид, както споменах, езика-реч, на който Найден Геров обръща особено внимание, а не езика-дума, откъсната от контекста, граматически систематизирана и фонетично определена, сама в себе си като звукова и структурална величина. Имам пред вид не онова, с което отиде напред езикознанието в ерата на количествените анализи и възможности на компютера, а онова, с което то изостава, като се откъсна от праосновата на езиковото битие.

Ще посоча някои само от тези метафори, сравнения и паралели, които Найден Геров често и находчиво е използвал, за да обясни езика като език-реч. Те онагледяват словото вече като говоримо слово, като израз на отношение на народа към познатото и непознатото, като негова преценка за света. Те именно носят данни за езика като израз на народна психо-

логия. Ето няколко само примера, обяснение на отделни думи, преки представи за нравственото, за практическото в живота на българина, примери, които говорят за индивидуална оригиналност у народа, за негова специфична духовна, практично-морална или поетична настройка. Глаголът «боледувам» (обяснен в «Български тълковен речник» от 1955 г. само така: «страдам от болест, болен съм, боля») е изяснен смислово от Найден Геров и чрез следната поговорка: «Ако е да се боледува, да боледувам аз, ако е да се мре, да мре жената.» Зад контекста на словото усещате веднага една психология на груб отчасти бит, едно изтъкване (самоизтъкване) от мъжа на предимствата му пред жената. Виждате онзи българин, който самодоволно подчертава себе си. В контекста на поговорката може да се долови и шега, и самоирония, и раздвояване, и даже проваляне на съзнанието за достойнство. Думата и смисълът се менят, но маркирането на душевно състояние все остава. То ни отнася към една среда и към личност, която е в някакво отношение към средата. Разбира се, примерите в един речник могат да бъдат и пространни, и кратки, както казва това Стефан Младенов в предговора на своя «Български тълковен речник» (1951): «Заради обема на речника са за предпочитане кратките; налага се и съкращаване на пространните.» Но важното е към какво са насочени примерите как те изясняват функционирането и характера на речта. И още по-точно в какво съотношение те поставят специфичната, обособената езикова наука с народонауката и по-конкретно с народопсихологията.

Да се спрем и на друг пример от богатия в тази насока речник на Геров. Глаголът «варя» се обяснява между другото и с удивително смисловото обединяване на противоположности: «Вятър варен, сняг печен.» Едва ли е необходимо да изказваме нависоко удивлението си от тази чудна сполука на народа — поетично (преди «сюрреалистите») да изрази едни наддействителни отношения, възможни само във въображението на човека.

Ето в речника и една съвсем кратка приказчица, която обяснява думата «вар»: «Варта рекла на керпича: подръж мя осем години, аз да тя държа осемстотин.» В приказката има и пряк смисъл, и намек за приятелство, за подкрепа, която може да се възвърне многократно. За нас е важно, че глаголът «боледувам» не е обяснен само като биологическо и

психологическо разстройство на организма на човека, а са изведени метафорично, косвено характеристики на една душевност. Че глоголът «варя» не е обяснен само като поставено нещо на огън, а е открита една многосложна надреална смисловост, възможна за народното въображение. И най-сетне, че определението на думата «вар» не завършва само с това, че печеният варовик става на вар и че варта «служи» за избелване на стени и за спойка на тухли и пясък, а пак е потърсен допир с мисленето на народа, с характеристиката на неговото морално-практическо отношение към света. Така речникът на Найден Геров е едновременно сбор от думите, с които си служи народът, и в същото време представяне на думите в реч като кратка завършена народохарактеризираща цялост-пословица, кратка приказка и част от народна песен. Авторът ни позволява да отгатнем чрез словото, чрез езика-реч и народностната си душевност, да се допрем плътно до народни представления за света, до нравствени чувства, до наблюдения на народа и до образа на душевния му живот. Започваме да разбираме как много нещо от народа е потекло в литературата ни, как то е създавало нейната образност, та дори и индивидуалните приказки на Каралийчев, и «залъгалките» на Разцветников. Всичко това е изключително важно. То вероятно е подвеждало и самия Геров, както отбелязва Стефан Младенов, да създава сам ритмични изрази, които са близко до народните. Съществено е и друго — онова дълбоко самопознание, което ни носи (за определено време, разбира се) речникът на Найден Геров.

Словото престава да е чиста, затворена в себе си величина, обект за изучаване и самосравняване в границите на думата с всички нейни съставки, фонетика, структура, определеност на едно граматическо място в речта. Словото става метафора, форма на мислене, народно алегорично и естетическо тълкуване на света. А самият речник е вече нещо повече от справочно помагало за намиране на думи, влизанци в общия сбор на езика. Речникът, в отделни случаи, възстановява отживели митове, образни положения, възникнали при различни отношения на хората, на народа към света. Речникът ни подсказва какво е било мисленето на народа, преди да се втурне в него селекциониращата до голяма степен словото книжовна реч. Онази реч на вестниците и списанията, която с подбор и нов смислов контекст, като е съчетавала словото

за нови значения и е обогатявала донякъде неговата изразност, реално е измествала много негови смислови и емоционални същности. Тук изпъква именно голямото «методологическо» предимство на Найден Геров като езиковед, усещал езика, разбирал значението на неговата богата метафоричност. Езиковед, който не е изчерпвал обясненията с едно или две синонимни значения, както започва да се очертава този процес в по-късното речниково систематизиране на нашия език. Найден Геров е имал и това предимство, че е слушал живата реч, а не е седял в кабинета над книжовни езикови източници. Този «негов метод» на работа изчезва постепенно, както изчезва и вкусът към езика като реч, като образна преценка на света, като нравствено извисена или пародийно-комична характеристика на човека и живота, т. е. като жива, като реализирана в езика-реч народопсихология.

Когато е наченало обясняването на езика само като смисъл или ограничена синонимика, а не и като метафора, се е извършвало постепенно и голямото покушение върху пълноценността и пълнозвучността на езика-реч, като живо слово и като разнолик духовен имот на народа. Започналото се в големи мащаби селектиране на словото оттласна назад, към «архаичното минало» езиковата образност, многопосочното функциониране на словото — освен като смисъл, но и като образ и емоция.

Наистина художествената литература е воювала и воюва срещу този антиезиков и nihilистичен процес. Но тя не може да го спре напълно и да го задържи. Особено неприятно и особено поразително е това изсушаване на езика, което се извършва от всекидневния ни периодичен печат. Рядко ще намерите вестникарска статия, в която да звучи образно, смислово и емоционално близка до народа реч, в която да виждате сега преоткрити в духа на голямата народностно езикова традиция образни съотношения, метафоричност, конкретна нагледност.

Обикновено се предполага, че всичко това е анахронизъм, че образността е свойствена на едно по-наивно съзнание, сепнато от свежата си среща със света, и поради това образно мислене не бива да присъствува в нашата съвременна реч. Тя е абстрахирана, става «понятийна», близка до математическата реч (някои езиковеди така и заговориха — чрез съкращения, в условен и отвлечен математизиран език) и т. н. Тази печална тенденция към обезличаване на езика, към

ограничаване на въображението и на чувството в езика-реч е поддържана и от някои езиковеди и литератори структуралисти, без да се схваща, че тя води и към страшно национално обезличаване. Затова си позволявам и упрека към тях, както и към онези наши езиковеди, които забравиха за практическото функциониране на речта, за отношението между народопсихология и език. Забравят реалното битуване на езика-реч като живо възплъщение на народностна духовност и на народни качества, бягат от изследването на езика в действителния му живот.

Ще проучим цялата звукова вариантност на нашия език, ще установим звуковата честота в него чрез помощта на кибернетиката и така ще открием безспорно любопитни негови особености. Но това ще се извършва само въз основа на думи и думи, които реално не живеят, думи, които не се осмислят в контекста, в по-големи или по-малки цялости. Следователно, не ще изследваме и не ще установим много други, народноиндивидуални особености при смисловото използване на словото. Ще откъснем словото от контекста, от образа и метафоричността, от идеята смисъл и обяснение на света. От онова, което реално и надреално устоява народът, огромният жив колектив, господар на словесния си имот. Тази болест на века да се изследва езикът като формализувано явление без неговата народностна, структуроопределяща подоснова ограничава и самото научно познание на езика.

И тук именно е величието на възрожденеца и просветителя Найден Геров. В своето научно дело той е вложил много от своята личност и от дълбоките демократични тенденции на епохата си. Чрез това дело, нестрадащо от суха псевдо-обективност, той осъществява себе си, а следователно и едно духовно направление на епохата: а именно близост до народа, близост, която не означава покриване с народа, без дистанциране, необходимо при желанието да се движи общността напред. Изтъквам всичко това не защото отричам съвременните постижения на езикознанието, а защото понякога се забравят и отстраняват други негови страни. Просветителят Геров идва и днес да ни поучава. Той изцяло се потопява в народностното, да може сам народът да се опознае чрез своето. За Найден Геров са били важни истините, той е искал да бъде «вътре» в народностното, да го представи, неповторимо, без ограничена идея за него. За Геров народът е безбрежен и неизчерпаем,

ХІІІ

единен и противоречив, осезаем до присъствието на отделния човек, с неговата индивидуалност вътре в многоликостта на обществото. Анонимността в миналото не е била всепоглъщаща и нивелираща. И сам Геров не е анонимен съставител на речника си — той е показал своя вкус, своите привързаности, своето неограничено движение към многоликата духовност на народа ни. В това е и силата на неговото научно, събираческо дело, «извадило на свят» с езика и дълбоки същности от народно-психологическата, от социално-моралната и философско-практическата ни характерност.

Найден Геров е разбирал, че народността подоснова има не само думата, употребявана в контекста на една цялост, а и самата конструкция на фразата, на произведението, на целостта. И чрез неговия материал ние навлизаме в някои жанрови особености на поговорката, на приказката-диалог, на приказката — обективен разказ, на разните паралелизми, които също така са жанрово и народностно психологическо явление, със своето основание в начина на мислене, в особената народностна «поетическа илюзия».

Найден Геров е имал усет за този динамизиран в целостта живот на словото. Затова в своя речник към отделната дума той нанася и такъв обилен обяснителен материал, говорещ и за ритмично синтетични особености на българската жива реч, доближаващ ни до нейното звуково многоцветие, до привичните синтактични структури и до отклоненията от тях. Фразеологичните обрати, като особени синтактични цялости, ни сближават непосредствено и точно с народния израз, сродяват ни с народното чувство за пропорции и за пестеливост на словото. Народът добре е знаел как по най-кратък път да достигне до същността, да сгъсти мисълта и да усили така експресията на образа. Той никога не се изразява смътно и неопределено, никога не откъсва мислено от въображавано. Думата «влека» е обяснена с позитивни словесни конструкции: «Влече я подиря си, като писана торба», «Влече го подиря си, като съдран цървул». Двете фрази са с еднакви конструкции, а донякъде се отричат по смисъл. При първата в иронията има и елемент на възхищение («писана торба»), във второто иронията изцяло принизява («съдран цървул»). Синтактичната еднаквост следователно е условна. Ето формата и на уговорката. «Аз и да

XIV,

не ща, вие мя влечете.» Две еднакви части, вътрешно противоположни по смисъл.

Найден Геров не се е задоволявал при подбора на примерите с един тип фразеологичност. Той е давал образци за различно ритмично изразяване. Народът използва ритмичността, а Найден Геров я подчертава. Ето примера му пак към думата «влека»: «Мъгла го влече/по зелено усое.» Ритмично разположение на две еднакви части, разделени чрез цезура.

Разнообразието на такива конструкции би следвало да бъде специален предмет на изследване, тъй като то ни приближава до синтаксиса и стила на народа ни. В синтактичните форми се откроява народният натюрел, изпъкват народни похвати, представи и асоциации, които различно са се реализирали според нарочната мудност или бързина на едно мислене. Така са възниквали наклонителни, условни, възклицателни или въпросителни емоционално-смысловни структури на речта, или сложни варианти от тях, органично слети. Тук се крият самопрояви на народа, които в никакъв случай не могат да се обяснят с общите правила на синтаксиса. Ето такъв богат текст в наклонителна условна синтактична конструкция, характеризиращ лукаво двулично човешко поведение, използван като пример при думата «влизам»: «Влязъл в лозето, че му грозде не аресва.» Подобен синтез на позитивност и отрицание, на теза и антитеза, покриващ цялостно една характерна човешка психика, се среща често у народа. И Найден Геров е имал усет за всичко това. Той ни приближава чрез езика и до народа. Той е направил извънредно много да почувствуваме живия човек, практичността и поезията на неговата мисъл, да го разберем — в случая чрез позитивно условното наклонение и чрез особеното нареждане на думите. Откроява се леко приближаване до гротеската, впрочем не особено свойствена за начина на мислене на нашия народ, макар че не отсъства от неговия духовен репертоар. Тя проличава тук като силене на отрицателното да се представи за нормално или даже за положително. Найден Геров е искал, обяснявайки ни думата, да разкрие чувствителността на народа. Той привлича фразата не за буквалното ѝ значение, а и за метафоричната ѝ същност, за чувствено пластичната и ритмичната ѝ особеност. Характерно е, че в неговия речник тропите, синтактичните конструкции и смисловите цялости не се подвеждат под формалните категории на граматиката и

стилистиката, а звучат като израз на едно душевно състояние, като мисъл и въображение, които говорят за натюррела на народа ни. Той се докосва и до музикално-ритмичното чувство у българина и българката, имайки за цел да го извади наяве със словесното богатство.

Найден Геров е боравел със словесни текстове, създадени в определено време или унаследени в това време. Днес са отпаднали някои от стереотипните и взаимозаменими словесни цитати, с които си е служил народът преди век, век и половина. Това определя и историчността на речника, неговата подчиненост на времето. Езикът-реч, с неговите готови елементи и произведения от тях текстове, е еволюирал.

Найден Геров е събирал предимно селска реч, а след това думи и речеви подреждания в неголямото градско селище. Някогашният селянин, почти поет в общуването си с природата, или някогашният градски занаятчия и труженик не са били «обработвани» от тая вихрова информация, която атакува съзнанието на човека в големите градове. «Медия-мас» е било непознато явление. Представите на хората за света не са се претрупвали от готова масова продукция и затова човешкото съзнание е било по-непосредно и повече творческо. Това обяснява и огромното количество народни практически мъдрости и поетически хрумвания, които са се формулирали в поговорки, скороговорки, ритмични пародии и т. н. В «масовите медии» на времето, ако може да се изразим така условно, се е включвал като творец всеки отделен индивид и това е помагало за победата на свежата словесна комуникация над клишираната словесна действителност, допринасяло е за оригиналността на израза. Разрастването на клишето-цитат става в по-ново време и особено в наши дни. В този смисъл речникът на Найден Геров има свои предимства: той ни възвръща — след изминатия път — към самите нас, каквито сме били в многовековното ни езиково осъществяване. И то — при неизбежната историческа предопределеност на извършеното от автора дело.

Митологичното мислене и религиозното чувство са неразделно свързани с езика. Тяхното раздвояване на мит и език или мит и религиозно чувство е само относително даже и при едно по-първобитно съзнание. Митовете възникват като представи за света по сходство, чрез въображаване,

чрез поетическо сближаване на човека с природата. Религиозните чувства се възбуждат от страха и надеждата, от вярата в авторитет, който може или да помогне на човека, или да го накаже за вина. Оттук и значението на молитвата като израз на човешко отношение към божествения авторитет. Така и митът — разказ или кратка метафора, — и религиозното състояние на съзнанието се изживяват чрез словото. Така е било и за нашия народ, който, както и другите народи, е минал през стадия на митотворчеството и на религиозно възбудената от страха надежда и вяра в авторитета.

Найден Геров е събирал и сътворявал своя речник в продължение на 50 години. Той е работил върху него от 1845 до 1895 г. Колкото и този период да е исторически бурен — просвещение, революционни идеи, — масовото народно съзнание не е било напълно освободено от митологически представления и от религиозни изживявания. Митовете, свързани с приказката, преплетени с религията, още са живели като своеобразен поетичен материал. Те са носили образи и представи, психологически положения, реализирани най-непосредно в жанрово разнообразното народно творчество — в песента, в приказката, в пословицата. Но онова, което ни поражавя, е отстраняването на този огромен материал от пояснителната част на речника. Найден Геров е предпочел друго: да следи развитието на нравствените понятия, да отбелязва наблюденията на българина върху природата, върху света и обществото. Той е извличал грижливо материал от бита и от силно развитите практически и нравствено-философски съждения на българина. Това отново ни отвежда към личността на събирача на думи, към личността на просветителя. Не че в речника отсъствува материал като посочения, че не е постигната една широка народна характерология (даже Ботев не отмина мита като характерност за народно-поетическото мислене — «Хаджи Димитър»), но в речника личат определени стилкови черти, определена подборна насока. Това вече само по себе си говори за една метода на изследователска работа, която нарекох «просветителска». Тя именно ни подсказва възрожденския манталитет на Найден Геров. Манталитет, който се е отдавал на известно подчинение на практическите цели на времето и е запазвал обективността при подреждането на словесния имот. В този смисъл със своето огромно богатство речникът на Найден Геров притежава и

XVII₁

съзидателни, и разрушителни сили, въвежда ни плътно в езиковото битие на народа, не допуска пълновластие на някои отживели идеи и представи за света. Тук има предимство замисълът, който ни свързва с характера и обективната мощ на епохата. Найден Геров подпомага народа да схване себе си, своята духовна характерност, своята вътрешна история, да се осъзнае повече в практицизма на съществуването си, в поетическата си стихия, без да пренебрегва митологичното и религиозното съзнание, но и без да му придава тежест. Той по-скоро използва натрупаното като религиозно общуване, като първобитен митологичен наглед за света и спира дотук.

Не на едно място в обяснителния материал са посочени значения, които обясняват социалното положение на българина. От такъв характер е например пословицата «Мечката в гората, вълците в селото». Много ясно е от какво се е страхувал повече човекът, създал тази пословица — не толкова от мечката, която е далече, в гората, колкото от вълците, които са съвсем близо, в селото.

Чрез езикосъбирачеството си Найден Геров е усетил процеси, които носят у себе си практически морални стойности. Той показва отношение у българина към реалните условия, към протичащия живот и с това ни отвежда към характерологията на българина. Той търси нравствен смисъл и в скритите категории целесъобразност, причинност и т. н., изразени в словото или подсказани в образни езикови структури. Изобщо, като се е придържал към обективността, Найден Геров се е приближил извънредно много до здравето, до реалистичното, до практическото мислене на българина и е извел така и неговата характерност. Тук е величината му, силата му. Тук е неговото, найденгеровското подсказване същината на нашата духовност, нейния произход и минало, тук той ни служи като българин и днес.

Бих си позволил една условна съпоставка на речника на Геров със «Записки по българските въстания» на Захари Стоянов. Това са два съвсем различни по характера си труда.

Едното, «Записките», е епос във вид на дневник-изповед, а другото — фонетично и смислово систематизиран сбор от думи, обяснени в практическото и поетично-метафоричното им функциониране. Но в потеклото на едното и другото има нещо общо — изходното начало, душевността на на-

XVIII,

рода, неговата философия, неговата нравственост, неговия практицизъм и романтизъм, неговото индивидуално словесно оформяване.

В своя речник Найден Геров се е приближил до синтеза на епоса — чрез общото — и до фрагментарността на народната изповед — чрез частното. Той приучва читателя да опознава народа си чрез езика-речник и чрез езика-реч. Той насочва неговата мисъл, като го сродява с народното знание и народната мъдрост. Ето още една причина да сложим плюсовете на страната на Найден Геров в сравнение с по-късно направеното от някои езиковеди, които до голяма степен, чрез системата си, са сковали живото дело на живата реч.

Иска ми се да изтъкна особено поетическите черти, поетическите съставки на този речник, крупно дело на една историческа епоха. Те са, както казах, в обяснителния материал, в подбора на примерите, които носят изкусни народни съчетания. Найден Геров е използвал народни приказки, които имат ритмичността на повествованието, на сказа. Така думата се издига до една по-висока, «идеална» степен на изразителност. Авторът на места леко подтиква напред тази особена «идеализация» на думата, този неин неповторим, мъдър повествователен глас в ритъма на цялото. Така е и при песента — авторът е успявал да извади наяве не само съдържанието на думата, а идейно-песенното, естетическото ѝ звучене. Той е подбирал примери из най-разнообразни народни песни: от героически до битови и от любовни до гротескно-хумористични. В стилизуваната реч на песента се усещат фонетиката на думата, удареността ѝ, изобщо ритмично-музикалната ѝ определеност. Това прави и приятно, и богато звученето на словото.

В своя предговор Геров е обяснил нашироко превращенията на самогласките и е избрал онези форми, които е смятал за по-широко разпространени. Разбирал е важноста на художествената функционалност на речта на синтеза и е отстранявал излишествата. Имал е чувство за потенциална поетичност, поетичност, която в два-три реда обобщава нашироко и почти цялостно обхваща темата. И това се е отразило на систематизирането на обясненията, на стегнатостта и многовариантността им. Най-ценно качество на автора е умението му да ни приближи до една народна поетична атмосфера. Ние усещаме как селянинът, човекът из народа говори

XIX₁

като поет, говори образно, с дейно въображение, с поетично чувство. Този човек от някогашните времена, както посочих, не е притежавал днешната ни информация, понятията на сухата логика, научността, които убиват поетическата чувствителност към реалността. Найден Геров е усещал в езика народа-творец и му е вярвал. Особено тънко чувство показва към поетичната символичност, метафоричност и алегоричност, чрез които мисълта и въображението придават вторичен характер на реалността, транслирана в подсещания и нюанси. Форми, които имат вечна жизненост. Авторът почти набелязва художествени типове мислене и чрез тях и характерни народностни черти. Това създава работа и за нашето въображение, извежда го извън клишето, предявява му творчески задачи, изисква от него непосредност в общуването. Така тръгваме към неизчерпаемостта на света. Като обяснява думата «вода», Геров ни поднася различни смислово-психологически значения, в които и тече времето, и се долавят пространствени координати, и има психологически състояния, изобщо цялостно философско отношение към света, включено в примитива и в непосредността: «мъртвица вода», вода, която не се изтича: своеобразен синоним и на душевно състояние; «неначената вода», «ненапита вода», вода, която не е докосната от околното, от света; «гола вода», вода, която ви отчуждава от онова, което е извън нея, извън човека, у когото може да преобладава лишението от стойност. И т. н. От тези смислово-психологически признаци се преминава и към алегорията: «Вяра в брадата — поручник водата», «Вода донесла, вода отнесла», «В морето вода с лъжица притурия», «През вода го превел и вода му не дал». И прочее.

За Найден Геров е било важно не само да обясни думата, а и да покаже как тя присъствува в съзнанието като социално-психологическа характеристика на типичното:

Нашите думи, любе ле,
дето се двама кълняхме,
над вода ли ги думахме,
та буйна вода притече,
че наши думи завлече?...

Може да се получи впечатление, че аз изтъквам Найден Геров предимно като народовед, като събирач на народно

творчество, а не като езиковед. Може да изглежда, че разглеждам съставянето на речника като дело на публицист-просветител, пропагандатор на българско отношение към света. Може. Но съвсем трудно ми е да отмина единството на патриота, поета и публициста с езиковеда-народовед, направил нещо повече от механистичното събиране на думи. В речника има и слова, които днес не са в обращение, думи, които времето и книжовността са отстранили. Така например «веруга» е изместена от «верига», «внимавање» от «внимание»; «достоявам» от «устоявам», «задумам» от «заприказвам», «задрумувам» от «пътувам» и т. н. Но много от тези така забравени думи са с корени и значения, с надставки и приставки с по-особена, богата синонимика и биха могли да се върнат в нашата реч. Защо днес почти не се казва «задругувам» за приятелство и «задохждам» за повторно идване. Защо не са особено популярни нюансите от вечер: «надвечер», «привечер», «подвечер», «отвечер» и т. н. Поставям това питане, тъй като речникът на Найден Геров би ни помогнал да излезем от еднообразието си, да се обърнем чрез словото към сложността на света. Той ни връща някои загубени речи и отпаднали значения, които сегашният, съвременният ни език не притежава. Разбира се, използването на цялото това словесно богатство трябва да става въз основа на съвременната общонационална еволюция на българския език, а не опростено, като механично се заемат думи и се архаизира и стилизира словото.

Измежду големите дела, към които трябва да се обръщаме с уважение и обич като «Записките» на Захари Стоянов, като трудовете за родната ни история, написани от най-видните ѝ представители, като «Епопея на забравените» на Вазов и поезията на Ботев, е и речникът на Найден Геров. И в него умно и здраво живее българското — като слово, като познание за духовните граници на едно историческо време. Не може да има нищо по-чисто у българина, не бива да има нищо по-съкровено у него от любовта му към езика. Това издание на речника на Найден Геров идва навреме да допринесе своето в съвременната ни езикова култура, да ни върне отново към самите нас, към най-дълбоките и непомътените извори на българското ни битие. От този речник като от художествена литература всеки може да черпи до насита.

Това оправдава и нашата ревност за издаването му. Бил антикварна рядкост, той ще влезе отново във всеки български дом и отново ще привлече българина към себе си. И то и като богата духовна трапеза, и като сигурен тласък за езикова самокорекция.

Нека да припомним, че в този речник има към пет хиляди откъси от народни песни, към петнадесет хиляди пословици и народни изрази и т. н. Чрез него ние не само слушаме гласа на народа, а получаваме и едно впечатление как той е преминавал през своята «световна история», как е въздишал и се е смее в личната и в историческата си драма. Този огромен материал е не само значителен и интересен — той ни държи в досег с народни традиции, с възникнало и развивало се художествено мислене, с фолклор и обширна по характера си езикова реакция на сериозното и смешното в битието човешко.

Имаме свидетелството на Вазов, че той е посягал често към речника на Геров и е извличал от неговата езикова стихия думи и образи, виждания, които са очертавали границите и на неговото, на Вазовото отношение към света.

Речникът на Найден Геров е епохално патриотично дело. И това също така определя неговото значение днес, тъй като както и да се различава нашият съвременен патриотизъм от този на Найден Геров, коренът е един: народът, неговото битие, неговото самосъзнание, неговата духовна самоизява. Ето онова, което ни изпълва с гордост и за реализираното в монументалното проучване на езика ни от Найден Геров.

Акад. ПАНТЕЛЕЙ ЗАРЕВ

РЕЧНИКЪТ НА НАЙДЕН ГЕРОВ

Речникът на Найден Геров е издаден в края на миналия и началото на днешния век (1895 — 1904 г.), но в същност той е наше скъпоценно наследство от възрожденския устрем на българския народ, осъзнал огромното значение на родния език в новия си исторически път, като главна опора на народностното съзнание и на националното изграждане и развитие. В призива на Паисий Хилендарски «Българине, знай свой род и език» е изразено най-същественото в протичането на всички духовни и идейни процеси на Възраждането ни. С трогателна обич и грижа продължителите на Паисиевото дело и изпълнителите на неговите завети се отнасят към въпроса за изграждането на единната книжовна форма на българския език като най-важно средство за всестранно културно и обществено развитие и най-важен израз на националното единство. Пътят е дълъг, въпросите са сложни и не по силите на отделни дейци, но основната линия на развитие се доближава постепенно до правилните решения. Българската книжнина разцъфтява, обогатява се все повече с разнообразно познавателно съдържание, с нови идеи, с художествени постижения. По-пълното изучаване на грижите, схващанията и заслугите на нашите възрожденци по въпросите на езиковото ни строителство и развитие би дало твърде поучителен и вълнуващ разказ за една от най-съществените страни на националното ни Възраждане.

Найден Геров е един от най-големите дейци на българското Възраждане, взел видно участие в изпълнението на Паисиевите завети. Роден през 1823 г. в Копривщица, завършил през 1846 г. образованието си в Русия, той след това в течение на цели три десетилетия участва най-дейно в най-решителния етап от духовните борби и духовното развитие на българския народ. Името му е свързано с различни области

на нашия културен и обществен живот през време на Възраждането и след Освобождението. Той е забележителен учител, автор на поетически произведения и на учебници за възрожденските училища, заслужил борец против гъркоманството и за самостоятелна българска църква, закрилник на българщината като вицеконсул преди Освобождението в Пловдив, губернатор на първата освободена от русите Свищовска област, и като венец на всичко — автор на един голям и скъпоценен речник на българския народен език.

Нека да се спрем бегло на «филологическата» биография на Найдена Герова. Роден като осмо дете в многолюдното семейство на копривщенския учител хаджи Геро Добрович (Хаджи Генчо от Каравеловата повест «Българи от старо време»), малкият Найдена получава начална черковнославянска грамотност от баща си, след което отива да изучи гръцки език в гръцко училище в Пловдив. През 1837 г. в Копривщица бива повикан за учител Неофит Рилски, за да въведе светска система на учение, както в откритото през 1835 г. Габровско училище. Найдена Герова постъпва в новото училище на Неофит Рилски, където учи две години и така получава подготовка по родния български език от самия автор на първата българска граматика. През 1839 г. Найдена Герова заминава за Одеса, където остава до 1846 г., като първоначално допълва средното си образование в гимназията при Рипелъвския лицей, а след това завършва висше образование по «камерални» (административни и стопански) науки в лицей. От самото начало Н. Герова си поставя за цел да се усъвършенствува в руския език (което по-късно е било от голямо значение при съставянето на речника, където са дадени и руски преводи на българските думи). Въпреки че не е учил филология, като студент той се е интересувал живо от филологически въпроси и мисълта му е била постоянно заета с проблемите на родния език, възникнали в живота на пробудилия се вече български народ. По свидетелството на В. Априлов той още тогава се готвел да издаде свои разсъждения за новобългарския език и правила за правопис. Там през 1845 г. той създава поемата «Стоян и Рада» не само поради творческо влечение, но и с цел да покаже, че съвременният народен български език е напълно годен за поезия и за звучно римуване. Сам Н. Герова по-късно съобщава, че още тогава се е подготвял за съставяне на своя речник.

Н. Геров заема важно място в процеса на изграждане на нашия книжовен език през Възраждането. Голяма е неговата заслуга за утвърждаването на съвременната народна основа на книжовния език. Освен чрез поемата «Стоян и Рада» той взема участие в този процес с богатата си и съдържателна просветна дейност. С първия български учебник по физика, издаден през 1849 г., Н. Геров поставя началото на изграждане на нашата физическа терминология, като се опира на народния език или възприема руски термини, когато те «идат добре и на български», или пък създава сам някои нови. От неговия учебник са останали в употреба и днес физически термини като движение, равновесие, съпротивление, налягане, скачени съдове, въздухообразни тела и др.

Името на Н. Геров е свързано с така наречената пловдивска правописна школа през третата четвърт на миналия век, която представя, както ще видим по-нататък, странно съчетание на съвременната форма на езика със старобългарската писмена система. Чрез учителската дейност на Н. Геров и чрез разпространението на учебника по българска граматика на Геровия съгражданин Йоаким Груев, един от първите му ученици и по-нататъшен верен съратник, тази правописна школа е играла значителна роля през 50-те и 60-те години. Макар и твърде консервативна, тя има тази положителна черта, че освобождава нашия правопис и език от прякото черковнославянско влияние, неправилно смятано дотогава за старобългарско, и за пръв път поставя връзка между съвременния български език и истинския старобългарски, проучен вече по онова време доста конкретно от руски, чешки и немски учени.

Най-важен труд на Н. Геров, с историческо значение за нашето езиково строителство и за езиковата ни култура, а също и за българското и славянското езикознание, е неговият «Речник на българския език». Замислил това епохално дело и подготвил се теоретически за работата си върху него още в Одеса (1845 г.), след завръщането си в България, от 1846 г. насетне, Н. Геров, като учител в Копривщица и Пловдив, отделя голямо внимание и на събирането на материали за речника. За около 10 години той записва «из устата на народа» голямо количество думи, изрази, пословици, народни песни, от които «имаше да излезе един речник с

нещо до 40 хиляди речи». Когато избухва Кримската война, той като руски поданик е бил принуден да замине за Русия. Там занася и събраните материали за речника, от които започва да съставя и самия речник. През 1857 г. като приложение на Известия Императорской академии наук излизат първите три букви (А—В) от речника. След свършването на Кримската война Н. Геров се завръща в България. Поради преследвания от гърци и турци той не успява да продължи в Пловдив учителската си дейност, но през 1857 г. руското правителство го назначава за пръв руски вицеконсул в Пловдив, която длъжност изпълнява до 1876 г. През това време той продължава непрестанно да събира още материал за речника си и като се убеждава, че има още доста думи, които употребява народът, а той не е успял да ги запише, спира съставянето на речника и се отдава с голямо постоянство и търпение на упорита работа за събиране на по-пълнен материал. Идва Априлското въстание, а след него и Освободителната война, които отклоняват Н. Геров от любимата работа върху речника. След Априлското въстание той е подложен на преследвания и напуска Пловдив. Още в началото на войната е назначен за губернатор в Свищов. След Освобождението обаче Н. Геров се отказва от всякаква обществена дейност и се отдава изцяло на работа върху речника, съзнавайки очевидно неговото голямо значение за българския народ и българската култура. Огромността на натрупания материал, съзнанието за неговата все още недостатъчна пълнота, а и мисълта, че възрастта му напредва, го карат да вземе мерки за ускоряване на работата. Така през 1884 г., вече преминал шейсетте години, той привлича своя сестрин син Теодор Панчев, по професия учител, за свой постоянен помощник, който се оказва твърде подходящ и бързо усвоява всички особености и тънкости на работата по речника.

Съвместната работа на двамата се е състояла в по-нататъшно обогатяване на събрания материал (чрез обиколки сред народа по три месеца всяка година) и работа върху самия речник (в която първоначално Т. Панчев е имал помощна роля). Първият том излиза от печат през 1895 г., а вторият през 1897 г. Те са съставени от самия Н. Геров. От третия том той успява да приготви за печат материал до думата *наливам* (стр. 177), след което се разболява и не е в състояние повече да работи върху речника. Подготвеният за печат материал о

Н. Геров (I, II и част от III т.) обхваща 1020 печатни страници. Останалият материал до края на речника (1300 стр.) е бил оформен за печат от Т. Панчев, който след това издава и отделен том като допълнение към целия речник (с материал главно от публикувани народни умотворения). Не само в количествено, но и в качествено отношение участието на Т. Панчев в подготовката на речника за печат заслужава високо признание.

Сам Н. Геров определя своя труд като «речник на живия български език», като «паметник, от който да се види какъв е бил българският език в народа преди началото на новата българска книжнина». Не трябва да се мисли, че определеното на речника като «паметник» му отрежда само историческо значение (което само по себе си е, разбира се, извънредно важно). Геров си е давал сметка, че неговият речник ще бъде източник за езиково строителство на българския народ в по-нататъшния му културен живот, при преминаването от диалектна към книжовна езикова форма като главно средство за общуване от национално гледище. В културното си строителство народът, естествено, трябва да използва преди всичко това лексикално богатство, което сам е създал в течение на вековете. Тук прозира голямата идея на позитивистичното направление в езикознанието през миналия век — идеята за развитието на езика в историята на народа, която слага край на традиционалистичните представи за езика, свързани със средновековния мироглед, оценяващи развитието и измененията на езика като вулгаризация на едно завещано от старината идеално състояние.

«На език, който има книжнина, може да се стъкми речник по книгите, които има на него. На език, който няма книжнина, за да се изработи речник, трябва да се съберат речите му из устата на народа, който го говори.» Тези думи на Н. Геров, с които започва неговото предисловие, показват, че той си дава сметка за разликата между народен и книжовен език. Около средата на миналия век, когато той започва работата си върху своя речник, нашата книжнина е била твърде бедна, за да се прави речник на употребяваните в нея думи. През 90-те години, когато Н. Геров започва да издава речника си, вече има излезли на български доста книги, но според него всичките тия книги били пълни с «чуждица». Геров е смятал, че нашият книжовен език още не е бил добре

XXVIII,

изграден, и затова е искал да ни остави само речник на живия български народен език, като си е давал сметка и за връзката между народен и книжовен език. Той безспорно е смятал, че книжовният език трябва да се гради по начало с «тия речи, които сега се употребяват от народа», и че в това отношение неговият речник ще играе голяма положителна роля. Все пак той прави и една важна уговорка: «С това не искам да кажа, че трябва да си останем само с тия речи, които сега се употребяват от народа. Никак не! С разпространение просвещението, като добиваме различни познания за разни неща, които не сме имали досега, щат ни трябват и нови речи за тях. Такива речи, колкото се може, щем нагласяваме от езика си, а колкото не, ще трябва да заимаме от други езици, и най-право ще е да ги заимаме от руския език, който от всичките славянски езици е най-близо до българския.» От тези думи се вижда, че речникът на Н. Геров има за цел да улесни и «нагласяването» на думи за нови понятия на народна основа, т. е. да подпомага и съвременното ни словотворчество.

Концепцията на Н. Геров за неговия забележителен речник е изградена върху езиковата действителност у нас през втората половина на миналия век. Така с верния си усет за тази действителност той е създал един напълно оригинален труд, подобен на който няма у другите славянски народи. Еднотомният речник на Вук Караджич¹ от 1818 е също речник на народния език, но представя словното богатство на един говор, разширено отчасти с думи от други говори, познати на автора, но без да са събирани специално. Този речник е послужил като основа на лексиката на съвременния сръбски литературен език, което значи, че е изиграл в значителна степен нормативна роля. Речникът на Н. Геров съдържа много по-богат материал, събиран от всички български говори, отразява словното богатство и словообразователното творчество на целокупния български народен език и затова съдържа твърде богата синонимика. Той не е създаден с нормативна цел, а е замислен като богат извор за подпомагане на живите процеси в развоя на книжовния ни език. Към това трябва да се прибави, че докато речникът на Вук Караджич е преводен

---

¹ Вук Стеф. Караџић, Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима, Виена, 1818, II изд. Виена, 1852.

(обяснява думите чрез превод на немски и латински), Геровият речник е в основата си тълковен, но заедно с това дава и руски преводи на думите. Когато в 1863—1866 г. излиза в Русия речникът на Владимир Дал¹, работата на Н. Геров върху Речник на българския език е била доста напреднала и концепцията му е била ясно установена. В същност разликата между двата речника е значителна. Под «живия великоруски език» В. Дал разбира не само народната реч, но и живата реч на руската интелигенция, в която черковнославянското и западното влияние се е чувствувало значително по-слабо. При наличието на богат книжовен живот и многобройна интелигенция в Русия през миналия век В. Дал не е можел да не разглежда езика на интелигенцията като съставна част на сложната руска езикова действителност. Ако потърсим сравнение с речници у други славяни по онова време, трябва да кажем, че полският речник на Самуел Богумил Линде² и чешкият речник на Йозеф Юнгман³ са още по-различни от речника на Н. Геров. След Геровия речник излизат хърватският речник на Фр. Ивекович и Й. Броз⁴, украинският речник на Борис Гринченко⁵ — от типа на речника на В. Дал, и полският диалектен речник на Ян Карлович⁶.

Речникът на Н. Геров (без допълнението на Т. Панчев) съдържа 67 358 думи, събрани от всички български краища. Това значи, че в него са събрани и изтъкувани освен думите от общобългарския словен имот също и огромно количество диалектни думи с по-тясна областна употреба. Извършеното от Н. Геров и Т. Панчев за събиране на нашето народно словно богатство е истински подвиг. Разбира се, постигнатата пълнота е относителна. Сам Геров си е давал сметка

¹ В. И. Даль, Толковый словарь живого великорусского языка, т. I—IV, Москва, 1863—1866.

² Samuel Bogumił Linde, Słownik języka polskiego, t. I—VI, Варшава, 1807—1814, II изд. Львов, 1854—1860.

³ Jozef Jungmann, Slovník česko—německý, t. I—V, Прага, 1835—1839.

⁴ Fr. Iveković — J. Broz, Rječnik hrvatskoga jezika, t. I—II, Загреб, 1901.

⁵ Борис Гринченко, Словар української мови, т. I—IV, Киев, 1907—1909.

⁶ Jan Karłowicz, Słownik gwar polskich, t. I—VI, Краков, 1900—1911.

за това и отбелязал в предговора си: «И сега още, кога разговарям със селяни или слушам да разговарят помежду си, все се случва да забележа понежде някоя реч, която нямам записана. За да се съберат всичките речи из устата на народа, трябва да се работи още много време, па и не е това работа само за един човек.» Геров е работил скромно и търпеливо в течение на половин век, без да бърза да издава речника си в незадоволително пълнен вид, без да се стреми към прибързана проява. Това, което го кара все пак да пристъпи през 90-те години към издаване на речника въз основа на събрания материал, е съзнанието за напредналата възраст: «Като гледам преминалия си възраст, та не ми остана вече време да продължавам, реших да наредя окончателно това, що имам събрано досега и да го извадя на свят, за да не би да иде напусто толкозгодишният ми труд.» Преди 20 години в Института за български език при Българската академия на науките бе направена проверка доколко по-особените областни думи, срещани у писатели като Ив. Вазов, Л. Каравелов, П. П. Славейков, Ст. Ц. Даскалов, са представени в речника на Н. Геров. Проверката показва, че процентът на непредставените в речника думи е доста малък (вж. Л. Стоичкова, Речникът на Н. Геров, сп. Български език, III, 1953, стр. 232—235).

В предговора си Н. Геров заявява, че материалът за речника му е събран само от устата на народа: «От книгите, що имаме сега, аз не съм вземал нито една реч, нито едно изречение за пример на нещо и всичко, що имам внесено в речника си, имам записано от устата на народа и от народните творения. Проучването на откритите в Народната библиотека «Кирил и Методий» оскъдни архивни материали показва, че в Речника са включени и думи от печатани в някои сборници народни умотворения (вж. Е. Машалова—Начева, Принос към изследване изворите на речника на Найдено Геров, Известия на Института за български език, кн. XIV, 1969, стр. 103—238). Този факт не е в противоречие с думите на Н. Геров, че материалите в неговия речник са записани от устата на народа. Очевидно в израза «книгите, що имаме сега» той е имал пред вид книги с небитово съдържание, а ясно е, че публикуваните вече народни умотворения също са били записани, макар и от други лица, от устата на народа. Трябва да обърнем внимание, че Н. Геров казва «от устата на народа

и от народните творения», което допуска да се приеме, че става дума не само за записани лично от него народни творения. Интересно е да се отбележи, че в речника са попаднали отделни думи от по-стар книжовен произход (напр. някои съществителни на -ние и -ие (благоговение, землеописание, земледелие, лицемерие; прилагателни като виновен, безпечален, достоверен и др.). Трябва да се приеме, че тези книжовни думи са проникнали в народната реч до такава степен, че са били схващани вече като народни.

Както се изтъкна по-горе, Речникът на Н. Геров е по начало тълковен речник. Направените проучвания на неговия лексикографски метод (вж. посоченото по-горе изследване на Л. Стоичкова) установяват неговите големи достойнства, въпреки отделни пропуски и недоглеждания. Думите са представени освен в основната си форма, също и в типичните си граматични форми. Обясненията на значенията са дадени, в зависимост от конкретните случаи, било чрез синоними, било описателно. Разчленението на значенията е правено умело въз основа на събрания изобилен материал. Основното познаване на народното словно богатство и на народния живот тук се съчетава със значителна филологическа подготовка и лексикографско умение.

Илюстративният материал към значенията на думите е изобилен. Той е извлечен от два важни източника: всекидневната разговорна реч на народа и народното творчество (цитати от песни, пословици, поговорки, гатанки и др.). Първият източник е по-широко представен и играе по-основна роля. Вторият източник безспорно обогатява значително съдържанието и стойността на речника.

Тъй като речникът съдържа словно богатство от различни български говори, в него са събрани огромно количество синоними, които представят особен интерес от различни гледища. Важно е да се обърне внимание, че съставителите на речниковите статии (първоначално Н. Геров, а след това Т. Панчев) са се старали да изброяват всички синоними при всяка дума от синонимното гнездо; след описателните тълкувания се изброяват всеки път и синонимите в азбучен ред.

След обяснението на думите със средствата на българския език (синонимно или описателно), в речника се дава и техният превод на руски език. По преценката на М. Дринов, съвременник на Н. Геров и дългогодишен професор в Хар-

ковския университет, руските съответствия на българските думи са дадени твърде умело.

В днешно време народната реч се разглежда в езиковедното като съвкупност от конкретни диалекти. За Н. Геров диалектното разчленение на народната реч не е било предмет на специално внимание. За него народната реч е единна в основата си проява на езикотворческата дейност на народа, отражение на народния бит. Географското разпределение на фактите не го е занимавало. Диалектните звукови и морфологически особености на думите в неговия речник не се посочват. Всички думи са сведени към обобщени унифицирани фонетични и морфологични модели, отразяващи схващанията на автора за книжовната фонетика и морфология на българския език.

Още при пръв поглед речникът на Н. Геров прави силно впечатление с твърде своеобразната си графика и правопис.

До средата на миналия век правописната практика на нашите книжовници се е опирала главно върху правописа на черковнославянските книги, който е бил в значителна степен традиционен и етимологичен. Употребата на *ы*, *і*, *ѣ*, на краесловни *ъ* и *ь* е характерна за тогавашната ни книжнина. Към края на третото десетилетие се появява употребата на старобългарските знакове *ж*, *ѣж* (така наречените юсове), напр. *четж*, *четжтъ*, *знаж*, *знажтъ*, *стож*, *стоятъ*, *джбъ*, *мжка*, *зжбъ*. След по-точното установяване в научната литература на разликата между черковнославянски и старобългарски език Н. Геров извършва ревизия на традиционния правопис с цел да го свърже по-непосредно с историческата му старобългарска основа, и стига до възстановяване на всички старобългарски букви на традиционното или етимологическото им място. Така, запазвайки употребата на букви като *ѣ*, *ж*, *ѣж*, *ы*, той установява особена употреба на буквата *я* като застъпница на старобългарската «малка» носовка *Ѧ* (в руската гражданска азбука знакът *я* наистина е произлязъл исторически от знака *Ѧ* в кирилицата), а редом с този знак употребява йотувано *а* (*Ѧа*) на мястото на старобългарското *ѦА* (срв. *моѦа*, *Ѧамъ* и *стоятъ*, *Ѧя*, *Ѧя*, *Ѧя*). Освен това Геров въвежда и старобългарската буква *Ѧе* (йотувано *е*) покрай основното *е* (срв. *Ѧе*, *Ѧе*, *Ѧе*), въвежда писмено разграничение между *ръ* и *ръ* (срв. *Ѧръвъ* и *Ѧръвъ*) и др. В приложените в началото

на речника разсъждения върху българския правопис («Правописание-то на българският език», стр. IX—LII) Н. Геров се стреми да изведе своя правопис от съвременния български език, като свързва употребата на различните букви с различни редувания на съответните звукове с други звукове, но опитът му не е убедителен. На правописа на Н. Геров с оглед към правилното четене и откриване на думите в речника са посветени по-конкретно следващите по-долу указания от П. Пашов.

Тъй като преди Освобождението нашият народ не е имал свой културен и административен център, установяването на единни норми в езиковата практика е било значително затруднено. Затова през последните десетилетия преди Освобождението са се оформили не само различни правописни школи, но и различни фонетично-морфологични модели в езиковото ни строителство. Един от тези модели е бил моделът на Пловдивската школа, създадена от Н. Геров и неговия съгражданин Й. Груев. Както се каза по-горе, Н. Геров е бил убеден и заслужил поддръжник на народната основа при изграждането на новия книжовен български език. В същото време обаче той е извършил върху основата на съвременните говори известен подбор на такива особености за книжовна употреба, които се покриват по-точно с някои старобългарски фонетични и морфологични особености. Така в областта на фонетиката той въвежда меките варианти на шушкавите съгласни, срещани в някои източни говори, и затова пише *жаба*, *чакамъ*, *чюкъ*, *шюмъ* и пр., както се среща и в старобългарските паметници. Също така той възприема от старобългарската писменост групите *ръ*, *рь*, *лъ*, *ль* с постоянно място на еровата гласна след плавната съгласна (имайки пред вид навярно аналогичното донякъде положение в копривщенския говор) и с историческо разграничение между *ъ* и *ь* в тези съчетания.

В областта на морфологията Н. Геров също въвежда някои разграничения, които ни отвеждат от съвременни говорни особености към старобългарски. Така той заменя членната форма на прилагателните имена *-ия(т)* със старобългарското окончание *-ый*, *-ий* (*свѣтлый*, *българскый*, *синий*), а за множествено число в мъжки род поддържа окончание *-и* и член *-ти*, а не *-тѣ*, както е установено още от П. Берон, за да се доближи и членът до старобългарското окончание за

множествено число в мъжки род -и. Освен това Н. Геров въвежда изкуствени падежни разграничения между именителен и винителен падеж: им. п. орли, орли-ти — вин. п. орлы, орлы-ты; им. п. глава, глава-та, риба, риба-та, неа, вин. п. главж, главж-тж, рибж, рибж-тж, неж (в първия случай разграничението е само графическо, тъй като нямаме основание да предполагаме, че Н. Геров е искал да се изговаря гласна ы в съвременния език, но във втория случай той навярно е искал да обедини изговор «глава» и «главъ» от различни съвременни говори, като ги подчини на старобългарските падежни разграничения, днес вече изчезнали. Нека да прибавим, че Н. Геров отделя с чертица члена от думата, като навярно е държал сметка за по-късния му произход в развитието на българския език. Като прибавим, че Н. Геров задържа юсове в окончанията на всички глаголи от I и II спрежение (запазвайки обаче я от старобългарската «малка» носовка в 3 л. мн. ч. във II спрежение): плетж — плетжтъ, пѣж — пѣжтъ, носж — носятъ, трѣж — трѣжтъ) — получаваме по-пълна представа за неговата правописна и морфологична система, изградена по своеобразен начин от съвременни диалектни елементи, обединени изкуствено в една историческа проекция.

Не може да се каже, че такъв начин на езиково строителство по умозрителен път е приемлив и реалистичен. Той е бил отхвърлен от самото ни езиково развитие. В същност правописно - езиковия модел на Н. Геров е бил вече остарял още по времето на издаването на речника.

Критиката от страна на учените специалисти по времето на излизането на речника е посочила два съществени недостатъка: несъвременния правопис, който затруднява използването на речника, и липсата на данни за географския произход на записваните материали. Такива данни наистина биха били много ценни за науката, толкова повече, че Геров е унифицирал във фонетично и морфологично отношение всички думи, така че от техния писмен вид не може никак да се съди за географско-диалектния им произход и за оригиналната им диалектна форма (нещо, което прави невъзможно издаването на речника в съвременен графичен вид). Т. Панчев свидетелствува, че в архивните материали е бил записан произходът на всяка дума. Това се потвърждава и от споменатата по-горе студия на Е. Машалова - Начева. Очевидно

обаче Н. Геров е схващал речника си не като диалектен, а като общобългарски и затова е подценил необходимостта от отбелязване на географските извори на думите.

От друга страна, Геровите съвременници не са оценили достатъчно изключителната заслуга на Н. Геров за събирането на това огромно езиково богатство и за високото равнище на неговата обработка в речника.

В днешно време речникът на Н. Геров е ценен за нас именно с това огромно езиково богатство, което може да бъде и практически, и теоретически, и творчески използвано в съвременния ни културен и книжовен живот, в езиковото ни строителство и в художественото ни творчество. И днес вглеждането и зачитането в този речник ни разкрива неподозирани богатства и образци на българското езиково творчество от много векове. Може да се каже, че и до днес огромното словно и фолклорно богатство, събрано от Н. Геров, не е проучено и използвано достатъчно в нашия културен и книжовен живот. И до днес Геровият речник е ценна опора за нашата лексикография, за много наши езикови изследвания. Навсякъде, където има славистични семинари по света, речникът на Н. Геров заема достойно и авторитетно място между основните справочници и извори за научни изследвания в областта на славянските езици.

Не случайно речникът на Н. Геров е бил настолна книга за видни наши писатели и майстори на родния език като Иван Вазов и Пенчо Славейков. За значението и достойнствата му Ив. Вазов се изказва пред Н. Геровия съратник Теодор Панчев през 1908 г. така: «Както виждате, вашият речник е винаги пред мене. Когато работя, когато съм свободен и почивам, той все ми е в ръцете, винаги се съветвам с него. Какъв неизчерпаем източник от богатство на езика ни! Каква чудесна сбирка от дивни, благозвучни, сладки думи, от силни характерни изрази, от величествени, самостоятелни извития на речта, които народът ни е вложил в езика си! Гордост е за нас, че имаме такъв богат език. Аз облажавам покойния Геров за тоя му колосален труд, а вас, г. Панчев, сърадвам, дето сте били честит да имате такъв наставник и ръководител, та така бляскаво завършихте гигантската работа, подета близо преди половин век!... Трудът е неопценим!»

XXXVI

С преиздаването на този речник нашата културна общественост получава възможност да се приобщи по-пълно към голямото езикотворческо богатство на нашия народ и да черпи от него ценен материал и поука за разрешаване на съвременните ни езикови проблеми.

Чл.-кор. проф. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН

ПРАВОПИСЪТ НА РЕЧНИКА НА НАЙДЕН ГЕРОВ

КАК ДА СЕ ТЪРСЯТ И КАК ДА СЕ ЧЕТАТ ДУМИТЕ

Един от създателите на отличаващата се с архаичността си «пловдивска правописна школа», Н. Геров е отпечатал своя уникален «Рѣчникъ на бльгарскый языкъ» с един правопис, който още по времето, когато излизат томове на речника, е бил вече безнадеждно остарял, превъзмогнат в книжовния ни език. Това е съзнавал и най-близкият сътрудник на Геров — сестриникът му Теодор Панчев, който значително опростява правописа в своето Допълнение към речника.

За съвременния читател, който не е специалист филолог, архаичният правопис е сериозна пречка за намирането на думите в речника. Сегашното (второ) издание на Геровия речник ще бъде снабдено с показалец (в отделен том) на съдържащите се в речника думи, като ще бъде посочено как е написана думата и къде да бъде търсена в речника на Геров или допълнението му от Панчев, напр. зѣб — зжбъ, етърва — ятрѣва, реда — рядж, нося — носж, държава — дръжава, чушка — чюшка, кожух — кожуюхъ, вик — выкъ, винаги — вынагы, ведър — вѣдрый, кипря — кыпрѣж, китя — кытж и т. н.

Архаичният правопис на речника може понякога да попречи и на правилното разбиране на текста, дори да знаем думите, ако не съобразим някои правописни особености. В редки случаи изразите се покриват правописно със сегашните норми: «На кола грѣнци една сопа стига»; какво значи обаче: «Баба умира, умира и пакъ надъ грѣня надзира»? Думата грѣня трябва да се произнесе гърне: Геров винаги пише -ръ-, независимо от премиятането (гърне, но грѣнци), а умалителните на -е са дадени с -я, която буква трябва да се чете почти винаги като е (а в Допълнението на Панчев като я).

XXXVIII,

Не е възможно, нитс е необходимо, да се разгледа тук пълно правописната система на Найден Геров, а още по-малко да се критикуват слабите ѝ страни. С практическа цел, за улеснение на читателя при намирането на думите, четенето и разбирането на тълкуванията и на многобройните образци с високохудожествена и познавателна стойност, ще бъдат посочени основните положения на Геровия правопис, приложен в речника му.

Ето азбучния ред на тридесет и седемте букви, с които си служи Геров в речника:

а, б, в, г, д, е, ё, ю, ж, з, и, й, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ъ, ы, ь, ъ, ю, ж, ѝж, я, ѝа

В речника е употребена в началото тук-таме и буквата ѝ (напр. мѝсници, мѝтелица, вагрѝ, варѝ и др.), без пояснение за звуковата ѝ стойност (а може би се касае за случайни грешки). При търсенето на думите в речника трябва да се има пред вид, че буквите ё и ю вървят заедно с е, а буквата ѝ — заедно с и.

Макар и да приема, че в българския език има само шест гласни звука, Н. Геров, с цел да обедини и да отрази известни различия в изговора на гласните в диалектите, а в същност — по историко-etimологически съображения, употребява 16 букви за отбелязване на шестте гласни. Буквите за съгласните са същите, с които си служим и днес — има само някои незначителни различия в употребата им в отделни случаи, предимно писане на звучни съгласни вместо приетите по сегашния ни правопис беззвучни, напр. миризѝ (срв. миризма), отрѝбка (срв. отребя), или пък писането на щ вместо днешно ш в думи като лѝщникѝ, нищка. Тези различия при употребата на съгласните са сравнително редки и не представляват особена трудност при намирането на думите в речника, ето защо няма да бъдат разгледани подробно.

За да се улесни при работата си с речника на Геров, читателят трябва да си изясни поне в общи линии съотношението между сегашните осем букви за гласни звукове и шестнадесетте букви, с които в речника са отбелязани същите шест гласни звука. Когато реши да потърси някоя дума,

всеки така или иначе ще си я представи как би се написала сега, ето защо тук ще бъдат представени схематично основните съотношения:

буква от съвременния правопис — буква от Геровия речник

СЪВРЕМЕННА БУКВА А: У ГЕРОВ БУКВИ А, ІА, Я, Ж, ІЖ

В повечето случаи, разбира се, на буква а от съвременния ни правопис съответствува също буква а у Геров: кола, баба и мн. др., но се явяват следните по-важни различия:

ЖА : ЖІА 1. След букви ж, ч, ш (тъй като приема тези звукове за меки) Геров пише іа: жаба — жиба;
ЧА : ЧІА чаша — чиаша, шарка — шиарка, шашав — шишавый и др.
ША : ШІА

А [изгов. ъ] : Ж 2. Глаголните окончания в сегашно време за 1 л. ед. ч. и 3 л. мн. ч. при глаголите от I спрежение, които сега пишем с а, а произнасяме с ъ, у Геров са написани с ж: чета (произнася се четѣ) — четж, четат [четѣт] — четжть, кова — ковж, коват — ковжть, мога — могж, могат — могжть и др.

ЖА [жъ] : ЖІЖ Ако предхождащата глаголното окончание съгласна е ж, ч или ш, на а съответствува іж: режа — рѣжиж, режат — рѣжижть, плача — плачиж, плачат — плачижть, пиша — пишиж, пишат — пишижть и т. н.
ЧА [чъ] : ЧІЖ
ША [шъ] : ШІЖ

ЖАТ [жѣт] : ЖЯТЬ В същите окончания при глаголите от II спр. на а (след ж, ч, ш) съответствува іж в ед. ч. и я в мн. ч.: множа — множиж, множат — множятъ, мълча — мълчиж, мълчат — мълчатъ, суша — сушиж, сушат — сушиятъ и др.
ЧАТ [чѣт] : ЧЯТЬ
ШАТ [шѣт] : ШЯТЬ

Глаголите, завършващи на -на, се пишат у Геров с ж също и в минало време, а така също и в някои нелични форми: мина — минж, минат — минжть, минаха — минжхж, минал — минжлъ и др.

А : Ж 3. В съответствие със схващането си за наличие на падежи в българския език Геров пише имената на -а в косвен падеж (когато не са подлог или сказуемно определение на подлога) с окончание ж, така че думата жена

като заглавна в речника ще намерим жена, също така и в изречението «Жена мъжя не бие, а накарва го по волятж ѝ да ходи», но като допълнение в следното изречение ще бъде с окончание -ж: «Женж, огънь и море пò-добрѣ да гы не срѣщашь».

Сложни думи с първа част глагол и втора част съществително от женски род на -а, което се схваща като допълнение на глагола от първата част на сложната дума, са написани с -ж и като заглавни думи: лапнимуха—лапни-мужж, скубисвекърва—скуби-свекръвж, хабипара—хаби-парж (но в речника са написани лай-кучка и стръчи-опашка с -а, тъй като кучка и опашка се схващат като «подлог» спрямо първата съставка на сложните съществителни).

Членната морфема -та у Геров също така е -тж в косвени падежи: «Болесть-та дохожда с кола, а отнемася съ иглж», но «Като съ ржжж махнж болесть-тж» (думата кола не е написана с -ж, защото у Геров е в мн. число).

Наречията, съвпадащи с членуваната форма на прилагателни за ж. р. ед. ч., се пишат също така с ж: глухата—глухж-тж, силната—силнж-тж, мълчешката—млъчяшкж-тж, така че се прави разлика между: Тиха-та вода брѣгъ рони; Отъ тихж-тж водж да ся боишь; Пѣе тихж-тж.

СЪВРЕМЕННА БУКВА Е:

У ГЕРОВ БУКВИ Е, Ъ, Я, Е, Ы, Ъ, Я

На съвременна буква е у Геров, освен е в думи като ден—день, море—море и мн. др., съответствуват още редица букви, от които най-често ъ и я.

Е: Ъ 1. Геров се стреми да пише ъ навсякъде на етимологическото му място, независимо от това, дали има редуване на е с я («променливо я»), така че в много случаи съвременникът мъчно ще се досети да търси думата с ъ. Така напр. в речника е млекар—млѣкаръ (срв. с мляко), но и дете—дѣтя, ведрина—вѣдрина, докле—доклѣ, веда—вѣда, през—прѣзь и др.

Е: Я 2. Най-големи трудности при намирането и особено при четенето създава възприетото от Геров отбелязване на е (по произход от малката носовка в старобългарски) с буквата я. Т. Панчев в допълнението изоставя това я=е, за него я има стойност на я. За досещане читателят може да

използува знанията си по руски език: ако на е в български език отговаря я в руски език, думата първо трябва да се потърси с я в Геровия речник, напр. пет, руски пять, у Геров също пять. Така в речника са написани с я и думи като ред — рядъ, глед — глядъ (за произношението срв. римуваните изрази: «Мома на глядъ като тьквж на плетъ» и «Скача баба назадъ, на прѣдъ, а работата си връви на свой рядъ»), име — имя, племе — плѣмя, език — языкъ, едър — ядрый и др., а също и личното име Петко — Пятко («Пятина Пятка не чакать»).

Доста често Геров пише я вместо днешно е в наставките и окончанията на думите, напр. при умалителните на -е: момѣ — момя (за произношението срв. римата в израза «Мьгла, мьгла по поле-то, тжга мене за момя-то»), куче — кучя (но кученце), сърне — сръня, пиле — пиля, чужденче — чюжденчя и др. (Геров е отразил в речника си голямото богатство от умалително-гальовни имена в народните говори). На съвременен е отговаря я в наставките на думи като костен — костяный, костенурка — костянурка; мн. ч. от овца овце е написано овця и др.; с я се пишат и енклитичните местоимения ме, те, се — мя, тя, ся (при това ся се пише заедно с глагола, ако го следва: лѣжся).

Думите горящий и вонящий у Геров не са сегашните деятелни причастия горящ и вонящ (това причастие е ново в книжовния ни език, не се среща в народните говори и затова в Геровия речник не е отразено), а са прилагателните горещ и вонещ.

Е : Е 3. Буква е Геров пише вместо съвременен е в глаголните съществителни от типа носене — носеніе, сушене — сушеніе, а също така в бивши събирателни имена като лозіе, срв. «Лозіе-то не че четеніе, а сака копаніе».

Е : Ы
Е : И 4. В именни и глаголни окончания с голяма честота в текстовете, без да засяга обаче заглавните думи в речника, на съвременен е съответствува -ы и -и:

а) окончанието -ове в косвени падежи се предава -овы (срв. «По-яко е село-то отъ сватовы-ты», но «Сватове-ти дошли, а мома-та на куклы играе», също «Имашь ли добро вино и хубавелкж женж, за достовы ся не вайкай»);

б) членът за мн. число в женски и среден род -те у Геров е написан -ты: мамы-ты, очи-ты, «Земи си пять-ты

XLII,

пары»; за мъжки род се прави «падежна» разлика — в именителен падеж е -ти, а в косвен падеж -ты (срв. в примера по-горе сватове-ти и сватовы-ты);

в) в глаголни окончания за 1 л. мн. ч., напр. **вѣкамы, извършихмы, бѣхмы** и т. н.

СЪВРЕМЕННА БУКВА И: У ГЕРОВ БУКВИ И, Ы

И: Ы На мястото на съвременната буква и у Н. Геров, освен и, доста често се среща ъ, и то, както видяхме, не само на етимологическото му място.

1. С буква ъ са написани значителен брой думи, които в старобългарски език са съдържали ъ (бихме могли да използваме сравнение с руски език): **риба — рыба, корито — корыто, бик — быкъ, бивол — биволь, висок — высокій** и др.

2. Особено често се среща ъ вместо съвременно и в именни окончания за мн. число, напр. **клетви — клятвы, жаби — жабы, чужди порти — чюжды порты**; за мъжки род в мн. число ще има ъ само в косвен падеж, срв. «Колкото по **жабж космы, толкова у него икрамъ**» и «Като падне глава-та, **косми-ти ся не жиять**». Всички прилагателни и причастията са дадени с основна форма на -ѣй: **слабѣй, добръй, дебелѣй, даденѣй**.

ГИ: ГЫ

КИ: КЫ

ХИ: ХЫ

3. Важна особеност в правописа на речника е употребата на ъ вместо и след г, к, х: **гина — гынж, гизна — гызнж, китка — кытка, кихам — кыхамъ, хижа — хыжа, хитрост — хытрость** и мн. др.

В думи от чужд произход обаче Геров пише ги, ки, хи: **гивгиръ, кипарисъ, киръ, хиляда** и др., така че за сигурност трябва да търсим думите и с буквата и, и с буквата ъ.

СЪВРЕМЕННА БУКВА О: У ГЕРОВ БУКВИ О, Ё

Освен с о (това е най-често), съвременната буква о е написана в речника на Геров като ё след меки съгласни и за да изрази звукосъчетанието йо.

ЬО: Ё

1. На съвременното буквосъчетание ъо у Геров отговаря буквата ё: **синьо — синё, третьо — третё, Деньо — Дѣнё**.

XLIII

ЙО: Ё 2. На съвременното буквосъчетание **йо** съответствува в речника по начало също така **ё**: Дейо — Дѣё, Койо — Коё, Йочко — Ечко (ѣчко).

ЬО: ЙО 3. В думи от чужд произход обаче буквосъчетанието **ьо** е предадено с **йо**: гьон — гйонъ, гьоз — гйозъ, кьорав — кйоравый. В допълнението Панчев е изоставил буквата **ѣ**, та пише навсякъде **йо**: рудйо, ранйовъ, шмотлйо.

ЖО: ЖЁ След **ж, ч, ш** Геров пише **ѣ** на мястото на съвременно **о**, напр. лошо — лошѣ, лошота — лошѣта,
ЧО: ЧЁ ежовина — ежѣвина, човъркам — чѣвръкамъ, глечосвам — глечѣсвамъ и гледжосвам — гледжѣсвамъ.
ШО: ШЁ

В думи от чужд произход обаче след **ж, ч, ш** се пише **о**: чорапъ; шоролопъ и др.

Освен това, ако не намерим дадена дума, която днес пишем с **о**, на съответното място при **о** или **ѣ**, ще трябва да я потърсим и при **у**, защото има отделни случаи, в които е намерила отражение редукцията на гласните (замяна на неударени **а с ъ, о с у, е с и**), напр. кощрява е дадена кущрява. Това важи особено за представките **о-** и **у-**, които често се заменят.

СЪВРЕМЕННА БУКВА **У**: У ГЕРОВ БУКВИ **У, Ю**

На съвременната буква **у** нормално в Геровия речник съответствува също така **у**, така че в това отношение трудностите не са големи.

ЖУ: ЖЮ След **ж, ч, ш** обаче **у** в български думи се пише с **ю**: шум — шюмъ, чума — чюма, жумя — жюмъж, чучулига — чючюлига, шушулка — шюшюлка.
ЧУ: ЧЮ
ШУ: ШЮ

Но в думи от чужд произход Геров се стреми да пише **у** след **ж, ч, ш**, напр. чурук — чурукъ, шупелия — шупелия, така че съществителното чул (от турски произход) се различава правописно от причастието чул: «Чулъ за-възъ задницж-тж на конь» и «... с показание мѣсто-то, дѣто гы е чюлъ».

СЪВРЕМЕННА БУКВА **Ъ**: У ГЕРОВ БУКВИ **Ж, Ъ, Ъ**

На съвременна буква **ъ** у Геров съответствуват три букви: **ж, ъ, ъ** (без да броим някои по-редки изключения).

Ъ : Ж 1. За отбелязване е най-напред, че буква **ж** се пише не само на етимологическото си място, както беше в правописа до 1945 г., който мнозина си спомнят, а и в други случаи, напр. в турски думи. За българските думи можем да се досетим от сравнение с руски език — ако в руската дума на българското **ъ** отговаря **у**, думата трябва да се търси най-напред с **ж**, напр. **зъб**, руски **зуб**, у Геров **зжбъ**, **ръка**, руски **рука**, у Геров **ржка**. С **ж** са написани думи като **въже** — **вжже**, **къдря** — **кждръж**, **дъа** — **джга** и мн. др., а също така и турските **авджълък** — **авджжлжкъ**, **съклет** — **сжклетъ**, **късмет** — **кжсметъ** и др.

Ъ : Ъ 2. Правилата, от които се ръководи Геров при писането на **ъ** или **ь** на мястото на съвременната буква **ъ**, са сложни и се свеждат в края на краищата до «твърдостта» на **ъ** и «мекостта» на **ь**. И тук могат да са ни от полза сравнения с руски език: на българското **ъ** в руски отговаря освен **у** (виж по-горе), **о** и **е**. Да вземем за пример думите **сън**, **пън** и **път**: на руски имаме съответно **сон**, у Геров — **сънъ**; на руски **пень**, у Геров — **пънъ**; на руски **путь**, у Геров — **пжтъ**. За сигурност би трябвало да търсим думата и при останалите букви, ако не сме я открили при предпологаната от нас буква, напр. думата **тъпън** у Геров е написана вместо с очакваното **ж** с **ъ**: **тъпанъ**. Ето някои примери, в които на съвременна буква **ъ** съответствува в речника **ъ** и **ь**: **мъкна** — **мъкнж**, **мъгла** — **мъгла**, **ръжен** — **ръженъ**, **ръст** — **ръстъ** (вм. очаквано **ръстъ**, срв. рус. **рост**), **ръж** — **ръжъ**, **съм** — **съмъ**, **тъмно** — **тъмно**, **тъкмо** — **тъкмо** и мн. др.

За предаването на гласната **ъ** в групите **ър/ръ** и **ъл/лъ** вж. по-нататък.

В по-редки случаи на съвременен **ъ** отговаря **а**; нека бъдат посочени тук думите **пък** — **пакъ** (Геров не прави в речника разлика между **пак** и **пък**) и **към** — **камъ**.

СЪВРЕМЕННА БУКВА Я :

У ГЕРОВ БУКВА **Я**, **Ъ**, **Ж**, **Ъ**, **Я**, (**Й**, **Ъ**)

Я : Я 1. На съвременна буква **я** в началото на дума или в началото на сричка (след гласна) в речника съответствува **я**: **ям** — **ямъ**, **яба** — **яба**, **яйце** — **яйце**, **ядосам** — **ядосамъ**, **боя** — **боа**, **тоя** — **тоа**, **пиячка** — **пиячка**, **змия** — **змиа** и др.

2. На буква я след съгласна отговаря също така ја, ако я е «непроменливо», напр. поляна — полана, земя — земја, коняр — конарь, копаня — копана и др.

Я : Ъ 3. На съвременна буква я под ударение (така нареченото «променливо я») съответствува в речника буква ъ: място — мѣсто, хляб — хлѣбъ, грях — грѣхъ, ряпа — рѣпа и др. Буквата ъ сравнително по-лесно може да се предвиди като съответница на съвременно я, като се ръководим от познатото правило за променливо я: ако гласната е под ударение и ако в други форми на думата или в сродни думи се променя в е, това показва, че я е променливо и че то по всяка вероятност в речника на Геров е написано с ъ.

Я [ъ] : ЪЖ 4. В глаголните окончания за сегашно време
 Я [йъ] : ЪЖ при глаголи от I спрежение Геров пише я с
 Я [ъ] : Ж ъж: капя, капят — капъж, капъжть, пия, пият —
 Я [ъ] : Я пиъж, пиъжть, зная, знаят — знаъж, знаъжть. При глаголите от второ спрежение окончанието за I л. ед. ч. след съгласните с, з, т, д е предадено с ж, т. е. в тези форми на съвременна буква я отговаря ж, напр. нося — носж, возя — возж, градя — градж, църтя — црътж, блещя — блѣщж и др. В 3 л. мн. ч. обаче формата за сегашно време се пише при всички глаголи от II спр. (вкл. и след с, з, т, д) с буквата я: грабя, грабят — грабъж, грабятъ; скъпя, скъпят — скъпъж, скъпятъ; бавя, бавят — бавъж, бавятъ; царя, царят — царъж, царятъ (ако е членуваното съществително цар, ще бъде царя, царь-тъ); съня, сънят — сънъж, сънятъ (ако пък се касае до членуваното съществително сън, ще бъде съна, сънъ-тъ); мисля, мислят — мислъж, мислятъ; срамя, срамят — срамъж, срамятъ; поя, поят — поъж, поятъ, а също и след с, з, т, д (носят — носятъ, возят — возятъ, градят — градятъ, църтят — црътятъ, блещят — блещятъ).

Форма вадж у Геров, ако е глагол, отговаря на вадя по сегашния ни правопис, а ако е съществително — на вада в косвен падеж, срв. «Вадж крѣпж изъ пазухж» (Вадя кърпа из пазуха) и «Да изкопаемъ вадж да ся стичя вода-та по неж» (Да изкопаем вад а. . .).

Я : ЪЖ 5. Окончание -я при съществителни от женски род в косвен падеж у Геров се пише ъж: «Да ми стѣпи кракъ-тъ на земъж-тж, нѣма да ся качъж вяче на ладиъж», «Влѣчеся като прѣбитж змиъж».

Я : Ъ 6. При членуване на съществителни от м.р. завършващи на бивша мека съгласна, които Геров пише с неизносим малък ер в края, съвременната буква я в члена -ят се предава с ъ, който става произносим: конят — конь-тъ, денят (произнася се деньът) — день-тъ, огънят — огнь-тъ, пътят — пжть-тъ. Кратката членна форма при тези думи се пише с я: пжтя, деня.

Я : Й При членуването на съществителни от мъжки род, завършващи на -й, Геров също прибавя само член -тъ, та форми като край-тъ и бой-тъ би трябвало да се четат крайт и боят. Така са членувани и всички прилагателни в м. р. ед. число: главният — главный-тъ, зимний-тъ.

СЪВРЕМЕННА БУКВА Ю: У ГЕРОВ БУКВА Ю

На буква ю според днешния ни правопис нормално съответствува същата буква в речника на Н. Геров: любе—любя, любя — любж, кюнец — кюнець, куюмджия — куюмджиа и др. В отделни случаи на съвременна буква ю отговаря буквосъчетание йо (поради редукцията), напр. кюше — кйоше.

ГРУПИ -ЪР-/-РЪ- и -ЪЛ-/-ЛЪ-

Важна особеност в правописа на Найден Геров е, че той пише гласната ъ в групите -ър-/-ръ- и -ъл-/-лъ- винаги след р и л. Освен това по етимологически съображения гласният звук ъ се предава с буквите ъ или ь, та в речника тези групи се явяват като -ръ-/-ръ- и -лъ-/-лъ-. За улеснение при търсенето на думите читателят би могъл да сравнява с руски език: когато гласната в съответната дума в руски език е о, трябва да се търси най-напред при ръ или лъ, а ако гласната е е — съответно при ръ и лъ, напр. кървав, руски кровавый, у Геров кръвавый; слеза, руски слеза, у Геров слъза.

1. На съвременна група ър у Геров съответствува:

ЪР : РЪ а) буквосъчетание ръ в думи като кърмя — кръмж, гърне — гръня, търкалям — тръкалям и др.;

ЪР : РЪ б) буквосъчетание ръ в думи като държа — дръжж, сърна — сръна, дърво — дръво, кърпа — кръпа и др.

2. Съвременното буквосъчетание ръ у Геров е написано

РЪ : РЪ а) буквосъчетание ръ в думи като кръв — кръвь, грънци — грънци, тръгна — тръгнж и др.;

XLVII₁

РЪ: РЪ б). буквосъчетание **ръ** в думикато **кръстя** — **кръстж**, **дръжка** — **дръжка**, **дръвче** — **дръвчя** и др.

3. Съвременното буквосъчетание **ъл** в речника е предадено с:

ЪЛ: ЛЪ а) буквосъчетание **лъ**: **жълтица** — **жлътица**, **тълкувам** — **тълкувамъ**, **гълча** — **глъчж**, **хълцам** — **хлъцамъ** и др.;

ЪЛ: ЛЪ б) буквосъчетание **лъ**: **сълзя** — **слъзж**, **кълвач** — **кълвачъ**, **кълва** — **кълвж**, **кълка** — **кълка**, **кълча** — **кълчж** и др.

4. Съвременната група **лъ** у Геров е написана като:

ЛЪ: ЛЪ а) буквосъчетание **лъ** в думи като **тълстѣя** — **тълстѣж**, **гълчка** — **гълчка**, **хлъчна** — **хлъчнж** и др.;

ЛЪ: ЛЪ б) буквосъчетание **лъ** в думи като **кълвна** — **кълвнж**, **кълвка** — **кълвка** и др.

Доц. ПЕТЪР ПАШОВ